

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1954

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΤΟΛΜΗΝΑ 2008

Ο ΑΡΧΗΓΟΣ

Ο Ψυχάρης είναι μια δυνατή, πολύμορφη και πολύπλευρη προσωπικότητα που πρέπει να τη δει κανείς και να τη μελετήσει από πολλές μεριές. Τόν άνθρωπο Ψυχάρη θα έπρεπε να μας τον ζωγραφίσει κανένας από κείνους που είχαν την τύχη να τον γνωρίσουν από κοντά και να ζήσουν μαζί του. Για το γλωσσολόγο πρέπει να μας μιλήσει ο γλωσσολόγος επιστήμονας. Για το λογοτέχνη, ο κατάλληλος κριτικός και αισθητικός. Τέλος για τους γλωσσικούς του αγώνες, κάποιος μελετημένος και αμερόληπτος ιστορικός της νεότερης γλώσσας, που να μας μιλήσει για την ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος και για τη θέση που πήρε εκείνος σ' αυτό σηκώνοντας τη σημαία του ορθόδοξου και ασυνθηκολόγητου δημοτικισμού.

Εγώ αυτόν προπάντων, το σημαιοφόρο, τον αρχηγό και τον πολεμιστή θαυμάζω, και αυτού προπάντων τη μνήμη θαρῶ πως έχουμε όλοι χρέος να τιμούμε.

Τόν άνθρωπο, όπως έζησε ανάμεσα στους ανθρώπους, όπως αγάπησε και όπως έχθρευτηκε, πολύ λίγο τον ξέρω, μ' όλο που αναγνωρίζω πως η ατομική ζωή ενός μεγάλου ανθρώπου είναι κάτι που η γνώση του είναι χρήσιμη για να δλοκληρωθεί ή εικόνα του. Για το γλωσσολόγο, που τόσο πολλά του χρωστῶ από δσα στοχαστηκα και από δσα ξέρω και από δσα πιστεύω, δὲ θά μπορούσα να μιλήσω με τὸ θετικό και σίγουρο τρόπο που είναι απαραίτητος όταν ο λόγος είναι για ζήτημα της επιστήμης. Έχω, βέβαια, μελετήσει τα βιβλία του, όπως έχω μελετήσει και τα βιβλία του άλλου μεγάλου ἑλληνα γλωσσολόγου Γ. Ν. Χατζιδάκη και άλλων ξένων και δικῶν μας. Από δλους έχω πάρει πολύτιμα μαθήματα, χωρίς να μπορέσω όμως να πειστῶ απόλυτα για τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο θέλησαν αὐτοὶ να λύσουν ὀρισμένα προβλήματα και να ἀπαντήσουν σε πολλά μου ρωτήματα. Πολλές φορές ὁ ἀλησμόνητος αὐτοδίδαχτος γλωσσολόγος Μ. Φιλήντας, αὐτὸ τὸ πηγαῖο γλωσσολογικὸ ταλέντο, με ἔκανε να δῶ πόσο ἡ θεία χάρη μπορεί τὰ διακρίνει τὸ σωστὸ δρόμο ἐκεῖ που ἡ ἐπιστήμη παρασέρνει τὸν ἄνθρωπο σε πλανερὰ και ξένα για τὴ ζωὴ συμπεράσματα. Και πολλές φορές μου δόθηκε ἀφορμὴ να θυμηθῶ τὴν ἰσπανικὴ παροιμία που λέει

πως «ὅ,τι δὲ χαρίζει ἡ φύση, δὲν τὸ δίνει ἡ Σαλαμάνκα». Στὴ Σαλαμάνκα εἶτανε τὸν παλιὸ καιρὸ τὸ ὀνομαστότερο πανεπιστήμιο τῆς Ἰσπανίας.

Τέλος για τὸ λογοτέχνη Ψυχάρη πῶς θά μπορούσα να μιλήσω, ἀφοῦ, τὸν καιρὸ που τὸν διάβαζα, λίγα πράγματα ἀπὸ δσα ἔχει γράψει μου ἔδωσαν κάποια αἰσθητικὴ συγκίνηση, και πολλά τὰ εἶχα βρεῖ τόσο ἀντίθετα για τὴ δικὴ μου ἰδιοσυγκρασία και εὐαισθησία; Και τί ἄλλο μπορῶ να πῶ, παρὰ πῶς ὁ μεγάλος μου καημὸς στάθηκε πάντα τὸ ὅτι ἡ γλωσσικὴ του πολιτικὴ δὲ βοηθήθηκε οὔτε στηρίχτηκε ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν πράξη, ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ, που κάνει πειστικὴ και ἀναντίρρητη τὴν ὀποιαδῆποτε θεωρία; Γιατί ὁ Ψυχάρης δὲν μπόρεσε, με τὰ δσα ἔγραψε και με τὸν τρόπο που τὰ ἔγραψε, να χτίσει γερὰ τὰ θεμέλια του γραφτου μας λόγου, ὅπως λ.χ. ὁ Λούθηρος, που ἔβαλε τὴ στέρεη βάση τῆς νεότερης γερμανικῆς γλώσσας με τὴν ἔξοχη μετάφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Ἡ γλώσσα του ἦτανε γραμμὴ με ἐπιστημονικὴ συνέπεια και θαρρετὴ τιμιότητα, μα τῆς ἔλειπε ἡ ζωντανὴ ψυχὴ, ὁ πλοῦτος, ἡ καθαρὸτητα και ἡ φωτεράδα και ἡ δλοκλήρωση που μόνο τὸ σίγουρο και ἀτόφιο γλωσσικὸ αἶστημα τῶν ἀνθρώπων που ἔχουν μεγαλώσει μακριὰ ἀπὸ κοσμοπολιτικὰ κέντρα μπορεί να τῆς δώσει. Και αὐτὸ τὸ γλωσσικὸ αἶστημα είναι μιὰ θεία χάρη που μόνο μέσα σ' ἕνα γνήσιο γλωσσικὸ περιβάλλον μπορεί να δοθεῖ σε μερικὰ διαλεχτὰ δημιουργικὰ ταλέντα.

Τὸ σπουδαῖο ὅμως είναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὅτι ὁ Ψυχάρης, μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν του δημοτικισμού και τῶν ἀναποφάσιστων και ἀναβλητικῶν φίλων τῆς ἰδέας, εἶτανε ἐκεῖνος που ρίχνοντας τὸ σύνθημα, «Μόνο δημοτικὴ, και τώρα ἀμέσως, και σε δλα τὰ εἶδη του λόγου!», ἀρπαξε τὴ σημαία και σήκωσε ἐπανάσταση για να λυτρώσει τὸ μυαλὸ και τὴν ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων, και ἐπρόβαλε τὸ στῆθος του στις σαῖτες και στα βόλια τῆς παραστρατημένης και ἀπροσγείωτης ἀρχαιολατρίας, του φανατισμένου στρατου τῆς δασκαλοσύνης, και του ἀφιλοσόφητου και οὔτοπιστικου ἀττικισμού. Αὐτὸς είναι ὁ Ψυχάρης που πρέπει να τιμῶνε και να δοξάζουνε τὸ ὀνομά του ὅλοι οἱ Ἕλληνες τώρα

καὶ πάντοτε. Αὐτὸς στάθηκε μὲ τὸ μεγαλόπρεπο ἀνάστημά του μέσα στὸν κόσμον τῶν Φιλισταίων καὶ ἀνοίξε πόλεμον μὲ τὰ πλήθη τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ τῶν πονηρῶν ποὺ πίστευαν, ἢ ἔκαναν πῶς πιστεύουν, ὅτι τὰ κηρύγματά του εἶταν ἡ καταστροφή τῆς φυλῆς μας καὶ ἡ παραίτησή μας ἀπὸ τὴν περίδοξον κληρονομίαν ποὺ μᾶς ἔφησαν οἱ πρόγονοί μας. Καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη ὑπάρχουν ἀνθρώποι ποὺ τὸν βλέπουν σὰν ἐχθρὸ τῆς ἐθνικῆς ἰδέας, ἐνῶ εἶτανε μέγας ἐθνικιστής, μὲ τὸ νόημα ποὺ εἶχε αὐτὴ ἡ λέξις στὴν ἐποχὴ του, σὲ σημεῖον ποὺ πολλοὶ ἀπὸ τὴν ἀντίθετον παράταξιν βρέθηκαν πρόθυμοι νὰ τὸν χαρακτηρίσουν «μεγαλοαστὸ» καὶ «ἀντιδραστικὸ» καὶ νὰ πούνε πῶς «τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ ξεφεύγουν», καὶ πῶς, «ἂν κάποτε ἀναγκαστεῖ νὰ τὰ ἀντικρύσει, εἶναι ἀπλοϊκὸς σὰν ἀμόρφωτος χωριάτης.»

Ἔτσι, τὸ ὄνομα τοῦ Ψυχάρη πολὺ σπάνια ἀκούγεται τώρα πιά ἀνάμεσά μας. Πουθενὰ στὴν Ἀθήναν δὲν ἔχει στηθεῖ ἀκόμα τὸ ἀγαλμὰ του. Στὴν Ἀκαδημία μας δὲν ἔχουμε ἀκόμη στήσει τὴν προτομὴν του, οὔτε προσφέρθηκε ποτὲ ἐκεῖ μέσα ἡ τιμὴ ποὺ τοῦ πρέπει στὴ μνήμη του. Οἱ καινούριοι ἀκαδημαῖκοι—μὲ κάποιον, θαρῶ, μοναδικὴν ἴσασιν σήμερον ἐξαίρεσιν, — ὅταν βγάζουν τὸν πρῶτον τοὺς λόγους μπροστὰ τοὺς συναδέλφους τοὺς, μιλοῦνε κατὰ παράδοσιν σὲ καλὴν ἢ σὲ κακὴν καθαρεύουσαν ἢ σὲ μιὰ βολικότερην μειχτή. Μὰ τί λέω; Ἀκόμη καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς νεότερους δημοτικιστὰς, ἄλλοι περισσότερον κι' ἄλλοι λιγότερον, φιλαρεσκευόνται καὶ κοκορεύονται, ἀνακατώνοντας, ὄλο καὶ περισσότερον καθαρεύουσαν καὶ νόθους ξενισμούς, χωρὶς καμιά ἀνάγκην, στὴ γλῶσσαν ποὺ μεταχειρίζονται καὶ πού, φυσικὰ, τὴν ὀνομάζουμε δημοτικὴν. Δὲν ξέρω ἂν ὑπάρχουν ἀκόμη πολλοὶ ἀπὸ μᾶς ποὺ δὲ μιλοῦνε μὲ κάποιον καταφρόνιον, καὶ σὰν ἀπὸ ψηλά, γιὰ τὸν Ψυχάρη καὶ τὴν «ὑπερβολὴν» του, εἴτε ἐπειδὴ δὲν κάναμε τὸν κόπον νὰ μελετήσουμε τὰ ὅσα ἐκεῖνος ἐδίδαξε, ἢ νὰ στοχαστοῦμε κάπως καλύτερα ἀπάνω σ' αὐτά, εἴτε—καὶ τοῦτοι, εἶναι ὄχι λίγοι,—γιὰ νὰ μὴν παρεξηγηθοῦμε ἀπὸ τοὺς ἐκούσιους ἢ ἀκούσιους ἐχθροὺς τοῦ δημοτικισμοῦ, εἴτε, τέλος, ἐπειδὴ δὲν μπορούμε ἢ δὲ θέλουμε νὰ δουλέψουμε γιὰ τὴν γλῶσσαν μας. Γιατί, γιὰ νὰ μορφωθεῖ μιὰ κανονισμένη, πλούσια καὶ ξάστερη νεοελληνικὴ γραφτὴ γλῶσσα, κατὰλληλη γιὰ ὅλες τὴς ἀνάγκας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ στοχασμοῦ, θὰ χρεαστεῖ νὰ δουλέψουνε γενιὲς ἀπὸ ἐπιστήμονες καὶ ἀπὸ τεχνίτες τοῦ λόγου μὲ ἀφοσίωσιν καὶ ἀγάπην, θυσιάζοντας πολλὰς φορές τὰ προσωπικὰ συμφέροντά τοὺς καὶ τὴν πρόσκαιρον φιλοδοξίαν τοὺς.

Τὸ φυσικὸν δρόμον ποὺ εἶτανε νὰ ἀκολουθήσει ἡ νέα μας γλῶσσα, γιὰ νὰ ἔχου-

με κι' ἐμεῖς, ὅπως τόσοι ἄλλοι λαοί, ἓνα πολιτισμένον μέσον ἐπικοινωνίας καὶ συνεννόησης ἀναμεταξύ μας, τὸν ἔκοψε ἡ ἀρχαιολατρία καὶ ὁ ἀττικισμὸς τῶν παπύδων μας. Ἔπρεπε κάποιος νὰ σηκωθεί γιὰ νὰ σταματήσῃ τὸ κακόν. Αὐτὸ τὸ ἔκανε ὁ Ψυχάρης. Μὴ δὲν εἶναι αὐτὸ ἀρκετὸ γιὰ νὰ τὸν τιμοῦμε χωρὶς νὰ ψάχνουμε νὰ βροῦμε τὴς ἀδυναμίας του καὶ τὰ ἐλαττώματά του; Ἡ σημερινὴ γενιά, ὅσο κι' ἂν ξεστρατίζει καὶ, πολλὰς φορές, πισωστρατίζει, θὰ μιλοῦσε ἀλλιώτικα, καὶ προπάντων θὰ ἔγραφε ἀλλιώτικα, χωρὶς τὴν γλωσσικὴν ἐπανάστασιν ποὺ ἐκήρυξε ἐκεῖνος. Καὶ μολοντοῦτο, δειλιασμένη καὶ δίγνωνη, δὲν ἔχει τὸ θάρρος νὰ πεῖ τὸ ὄνομα του. Ζητεῖ νὰ τῆς συχωρευθεῖ, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὁ δημοτικισμὸς τῆς καὶ, γιὰ νὰ βεβαιώσῃ τὴν καλὴν τῆς διαγωγὴν, ἀπαρνιέται μὲ φρονιμάδα καὶ σεμνότηταν ἐκεῖνον ποὺ χωρὶς αὐτὸν δὲ θὰ εἶτανε τώρα αὐτὸ ποὺ εἶναι. Προτιμᾷ νὰ μὴ μιλεῖ γιὰ κείνον, καὶ, ὅταν χρεαστεῖ νὰ μιλήσῃ, μιλεῖ γιὰ τὴν «ὑπερβολὴν» του καὶ γιὰ ὅτι θὰ μπορούσε νὰ δείξῃ μικρότερην τὴν ἀξίαν του καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἔργου του. Ἔτσι ἔχω ἀκούσει πολλὰς φορές νὰ λένε πῶς ἡ δημοτικὴ ὀρθοδοξία τοῦ Ψυχάρη δὲ δέχεται καμιά λέξιν ποὺ νὰ μὴν εἶναι καθαυτὸ δημοτικὴ, ἐνῶ στὴν πραγματικότηταν δέχεται κάθε λέξιν ἀρχαίαν ἢ τῆς λόγιας παράδοσης καὶ τῆς καθαρεύουσας, ἐνόσω δὲν ὑπάρχει ἡ ἀντίστοιχη καὶ ἰσότητι στὴ δημοτικὴν, ὅμως μὲ τὸν ὄρον νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὴν γραμματικὴν καὶ τὸ συντακτικὸν τῆς ζωντανῆς γλώσσας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ, ὅσο εἶναι μορφετό, μὲ τὴν φθογγολογίαν τῆς. Αὐτὴ ἡ συμμόρφωσις, βέβαιον, εἶναι δύσκολη καὶ, πολλὰς φορές, ἀκατόρθωτη γιὰ μᾶς ποὺ ἔχουμε μορφωθεῖ μὲ τὴν καθαρεύουσαν καὶ μὲ τὴν ἄψυχον μειχτήν γλῶσσαν τῶν ἐφημερίδων, καὶ ποὺ μᾶς λείπει ἡ δύναμις γιὰ μιὰ ριζικὴν γλωσσικὴν μεταρρύθμισιν. Θὰ χρεαστεῖ γιὰ τὴν ὥραν νὰ κάνουμε ἐξαιρέσεις καὶ ὑποχωρήσεις, ὅσο εἶναι βολετόν λιγότερες καὶ χωρὶς νὰ ἀγγίξουμε τὸ παραμικρὸν τὸ ὀργανικὸν σῶμα τῆς δημοτικῆς γλώσσας. Λόγου χάριν, δὲν εἶναι σωστόν, ἐπειδὴ θὰ βρεθοῦμε στὴν ἀνάγκην νὰ δεχτοῦμε τὰ συμπλέγματα πτ καὶ φθ στὴς λέξεις «πτῶμα» καὶ «ἀφθονία» νὰ ξαπλώσουμε τὴν χρῆσιν τοὺς καὶ σὲ ζωντανὰς λέξεις καὶ νὰ γράφουμε «γραπτὸ» ἀντὶ γραφτό, καὶ «φθάνω» ἀντὶ φτάνω, καὶ ἄλλα τέτοια ποὺ τὰ βλέπουμε πολλὰς φορές στὸ σημερινόν μας γραφτόν λόγον. Ὅμως ὅλα αὐτὰ δὲν μποροῦν νὰ γίνουν πρόχειρα καὶ μὲ τὸ νὰ ἀκολουθοῦμε τὴν γραμμὴν ὅπου παρουσιάζεται ἡ μικρότερη ἀντίστασις. Εἶναι βέβαιον εὐκολότερον καὶ βολικότερον νὰ ἀποκηρύχνουμε ἐκεῖνον, πού, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε δὲν τὸ θέλουμε, ἐστάθηκε ὁ ἀρχηγός μας, νὰ μιλοῦμε γιὰ τὴν «ὑπερβολὴν» του, καὶ νὰ γράφουμε ὅπως προφτάσει ὁ καθέ-

νας ὑποχωρώντας στοῦ υποσυνείδητο γλωσσικό αἵστημα μέ τό ὁποῖο μάς ἔχει φαρμακώσει τό αἷμα καί τήν ψυχή ἤ καθαρεύουσα καί ἡ σχολική μόρφωση.

Σήμερα πού γιορτάζουμε τή μνήμη τοῦ Ψυχάρη, πρέπει νά συγκεντρώσουμε τή σκέψη μας καί νά ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἔχει πράγματι λυθεῖ πιά γιά μάς τό γλωσσικό μας ζήτημα, ἂν δέν ὑπάρχει πιά γλωσσικό ζήτημα γιά μάς, ἂν δέ θά χρειαστεῖ νά γίνει ἀπό ἐξαρχῆς ἕνα καινούργιο δημοτικιστικό κίνημα, ἂν δέ χρειάζεται νά παρουσιαστεῖ μέσα στή νέα μας γενιά ἕνας δεύτερος Ψυχάρης, πού θά σηκώσει ἄλλη μιὰ φορά τή σημαία τοῦ δημοτικισμοῦ, ἔξω καί μακριά ἀπό κάθε ἄλλη κοινωνική ἢ πολιτική παράταξη, καί νά μελετηθεῖ, ἄλλη μιὰ φορά, μέ ποιό τρόπο θά μπορέσει νά μπεῖ ἐπιτέλους ὀριστικά στήν παιδεία μας καί στή δημόσια ζωή ἡ δημοτική μας γλώσσα, ἔτσι πού ὕστερ' ἀπό πέντε ἢ δέκα χρόνια ἡ καθαρεύουσα νά ἀνήκει πιά ὀριστικά καί γιά πάντα στήν ἱστορία τοῦ νεολληνικοῦ μας πολιτισμοῦ. Κάποτε, πρῖν ἀπό τοὺς πολέμους τοῦ 1912-13, κάποιος δημοσιογράφος, κάνοντας καμπάνια γιά κάποιο περιοδικό, δέ θυμοῦμαι πιά μέ ποιὰ εὐκαιρία, μέ ρώτησε «ποιό», κατὰ τή γνώμη μου, εἶτανε τό σημαντικότερο γεγονός στήν Ἑλλάδα ὕστερ' ἀπό τήν ἐθνική ἀπελευθερωτική ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ἀδισταχτα τοῦ ἀποκρίθηκα πώς ἡ σημαντικότερη χρονολογία γιά τή ζωή καί τόν πολιτισμό τοῦ ἔθνους μας εἶτανε τό 1888, τότε πού πρωτοπαρουσιάστηκε «Τό Ταξίδι μου» τοῦ Ψυχάρη. Αὐτό θά μπορούσα ἴσως νά τό πῶ καί σήμερα, ὕστερ' ἀπό τόσα γεγονότα πού, στό μεταξύ, στάθηκαν τόσο σπουδαῖοι σταθμοί γιά τήν ἐθνική μας ζωή. Θά τροποποιούσα μόνο τήν ἀπάντησή μου λέγοντας πώς ἡ ἔκδοση «Τοῦ Ταξιδιοῦ μου» ἐστάθηκε τό σημαντικότερο γεγονός γιά τόν πνευματικό πολιτισμό τῆς πατρίδας μας ἀπό τόν καιρό πού ἰδρύθηκε τό ἐλεύθερο νεολληνικό κράτος.

Πρῖν τελειώσω τοῦτο τό εὐλαβητικό μου σημείωμα θά ἤθελα νά διηγηθῶ πώς κα πότε ἄκουσα γιά πρώτη φορά στή ζωή μου τό ὄνομα τοῦ Ψυχάρη, καί πότε ἔπεσε μέσα στήν ψυχή μου ὁ πρῶτος σπόρος τοῦ δημοτικισμοῦ, πού ἀργότερα ἐβλάστησε καί θέριψε καί ἔθρεψε τό στοχασμό μου καί τήν καρδιά μου.

Εἶταν καλοκαίρι τοῦ 1891. Εἶμωνα μαθητής τοῦ σχολαρχεῖο στοῦ Λεόντειο Λύκειο καί ἔδινα μαζί μέ ὄλη τήν τάξη μου προαγωγικές ἐξετάσεις. Μιά μεγάλη αἴθουσα εἶτανε γεμάτη κόσμο. Εἶταν ἐκεῖ οἱ γονεῖς καί οἱ κηδεμόνες καί ἄλλοι δικοί τῶν μαθητῶν πού ἐξετάζονταν. Εἶταν ὄλοι οἱ καθηγητές καί οἱ δάσκαλοι, λαϊκοί καί κληρικοί, ὁ ἀείμνηστος καθηγητής τοῦ Πανεπιστημίου Κυπάρισσος Στέφανος, διευθυντής τῶν σπουδῶν στή Σχολή, καί

στήν πρώτη θέση, καθότανε ὁ τότε λατίνος ἐπίσκοπος Ἰωάννης Μαραγκός. Ὁ πατέρας μου, μέ κάτασπρα μαλλιά καί γένια, καθότανε σοβαρός καί ὀλύμπιος ἀνάμεσα σ' ὄλον ἐκείνον τόν κόσμο. Ἐξεταζόμενα στά γαλλικά. Εἶχα διαβάσει τό παραμῦθι τῆς «Κοκκινοσκουφίτσας» καί τό μετάφραζα στά ἑλληνικά. Εἶπα πώς ἡ Κοκκινοσκουφίτσα εἶχε πάρει στό καλάθκι της, γιά νά τά πάει στή γιαγιά της, ψωμί καί αὐγά καί φρέσκο βούτυρο. Μόλις ὁμως ἐξεστόμισα τή λέξη «φρέσκο», ὁ δάσκαλός μου μέ κοίταξε ἐπιτιμητικά καί μέ ρώτησε: «Φρέσκο!;». Ἐνας ἄλλος καθηγητής μου, πού καθότανε λίγο παραπέρα, μοῦ ψιθύρισε διορθώνοντάς με, «Νωπό!». Ὁ πατέρας μου, γιά νά σώσει τήν κατάσταση, βλέποντάς με στενοχωρημένο, τό γύρισε στό ἀστεῖο καί εἶπε, «Φαίνεται πώς θά εἶναι ὀπαδός τοῦ Ψυχάρη».

Ἐγώ ἄκουγα γιά πρώτη φορά αὐτό τό ὄνομα. Τό ἀκροατήριό ἔβαλε τά γέλια. Μοῦ φάνηκε πώς εἶχα γίνει καταγέλαστος· πώς εἶχα φανερώσει τά ἀπλута τοῦ σπιτιοῦ μας, κάποια προστυχιά μας πού δέν ἔπρεπε νά βγεῖ στό φῶς τῆς ἡμέρας. Φαντάστηκα πώς ὑπῆρχε κάποιος κακός ἄνθρωπος πού λεγότανε Ψυχάρης καί πού θά εἶτανε ἀρχηγός κάποιας ἀπαίσιος συμμορίας. Ἐβάλα τά κλάματα. Ἡ ἐξέτασή μου κόπηκε στή μέση, χωρίς νά προφτάσω νά πῶ τά ὄσα εἶχα μελετήσει καί εἶχα μάθει καί πού θά εἶχα τήν εὐκαιρία νά τά δείξω στοὺς δασκάλους μου καί σέ ὄλους τοὺς ἄλλους πού εἶταν ἐκεῖ.

Τό μεσημέρι, σά γύρισα στό σπίτι μου, μοῦ εἶπε ὁ πατέρας μου, «Γιατί, παιδί μου, στενοχωρήθηκες μ' αὐτό πού εἶπα; Ὁ Ψυχάρης εἶναι κάποιος πολύ μορφωμένος καί πολύ ἀξιότιμος ἄνθρωπος πού ὑποστηρίζει πώς πρέπει νά γράφουμε καί νά μιλοῦμε πάντοτε ὀπως μιλοῦμε στό σπίτι μας καί στήν καθημερινή μας ζωή».

Αὐτός ὁ λόγος μέ παρηγόρησε. Τό ὄνομα τοῦ Ψυχάρη μπῆκε ἀπό κείνη τή στιγμή στήν καρδιά μου, καί κανένας πιά δέν μπορεῖ νά τό βγάλει ἀπό κειμέσα· καί αὐτό εἶτανε πού ὕστερ' ἀπό χρόνια, μέ ὀδήγησε στά γραφεῖα τοῦ «Νουμά», γιά νά γίνω ἕνας ἀπό τοὺς πιδ ἀφοσιωμένους συνεργάτες του καί ἕνας ἀπό τοὺς πιδ πιστοὺς φίλους τοῦ ἀλησμόνητου Δ. Ταγκοπούλου.

Τώρα ἔχουν περάσει περισσότερο ἀπό δυό τρίτα ἐνός αἰῶνα ἀπό τόν καιρό πού πρωτοφάνηκε «Τό Ταξίδι μου». Ἄς βάλουμε τό χέρι στήν καρδιά καί ἄς ἀναρωτηθοῦμε, «Τραβήξαμε ὀπως θά ἔπρεπε στό δρόμο πού ἀνοίχτηκε τότε μπροστά μας; Δέ δειλιάσαμε μεσοστρατίς καί δέ χάνουμε σήμερα ὀλοένα περισσότερο ἀπό τό ἔδαφος πού ἔχουμε ἀπό τότε κερδίσει. Ὄστόσο, ὀπως κιάν τό δοῦμε τό πράγμα, καί ὁ πιδ ἀσυμμόρφωτος καί δύστροπος δημοτικιστής σήμερα, καί ὁ μεγαλύτερος

κρυφός ή φανερός έχθρος της ψυχαρικής διδασκαλίας, είτε το όμολογεί είτε όχι, είναι, στη γλώσσα που μεταχειρίζεται στα γραψίματά του και στον τρόπο που στοχάζεται, γέννημα και δημιουργήμα εκείνου και είναι βέβαιο πως αν δεν είχε φανεί εκείνος, δε θα είτανε κι' αυτός αυτό που είναι τώρα και που δεν είναι στη δύναμή του να πάψει να είναι.

Τώρα, είκοσιπέντε χρόνια ύστερ' από το θάνατό του, μπορούμε να στρέψουμε σ' εκείνον τη σκέψη μας χωρίς φανατισμό και χωρίς προκατάληψη. Μπορούμε κι' έχουμε χρέος να τον κρίνουμε, χωρίς να κρύβουμε τα αδύνατα σημεία του, μα και χωρίς να φοβούμε να όμολογήσουμε πως εστάθηκε ο άνθρωπος που άνοιξε το δρόμο που ακολουθεί σήμερα η γλώσσα μας, στα γράμματά μας και στη σκέψη μας.

Φαντάζομαι πως θα έρθει ένας καιρός που οι Έλληνες θα στήσουν σε μια από τις καλύτερες πλατείες της Αθήνας το άγαλμα του Ψυχάρη και θα τους τον δείχνει όχι με κανένα βιβλίο ή κανένα τυλιγμένο χαρτί στο χέρι, ούτε με το δάχτυλο στηριγμένο στο μέτωπο, παρά όρθιον, σε υπερφυσικό ανάστημα, με μια σαϊτοθήκη στο πλευρό του και με ένα δοξάρι στο άριστερό του χέρι. Και κοντά του, κάπως χαμηλότερα, με δοξάρια κι' αυτοί στα χέρια, θα στέκονται ο Πάλλης, ο Φωτιάδης, ο Έφταλιώτης, ο Βλαστός και ο Ταγκόπουλος.

Τελειώνω με τα ακόλουθα λόγια που είπε ο Μανώλης Τριανταφυλλίδης στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης τελειώνοντας τη διάλεξή του, το χρόνο που πέθανε ο Ψυχάρης, και που τα βρίσκουμε σε ιδιαίτερο βιβλίο που τυπώθηκε στα 1946 με τον τίτλο «Μνημόσυνα» :

«Ο Ψυχάρης αφήνει την ανάμνησή του στην πνευματική ζωή της νέας Ελλάδας. Αλλά και περισσότερο ακόμη: βοήθησε τους νέους Έλληνες να πλατύνουν, καθώς είπε ο ίδιος, τα πνευματικά τους σύνορα, να σεβαστούν τον έαυτό τους και να γράψουν τη μητρική τους γλώσσα. Όσο θα υπάρχουν στη ζωή Έλληνες που θα τη μιλούν και θα τη γράφουν με αγάπη, θα ζει ο Ψυχάρης μαζί της σαν ένας από κείνους που εργάστηκαν για να την ύψώσουν. Και αν η ανάμνηση μείνει ζωντανή στη συνείδηση των έρχομενων γενεών, τότε δίχως άλλο θα του στήσουν, καθώς το ζήτησε μια φορά στα παλιότερα χρόνια του δημοτικισμού ένας φίλος της Ελλάδας, ο K. Krumbacher, το άγαλμά του. Όχι για να τιμήσουν εκείνον, που δεν το χρειάζεται πιά, παρά για να συμβολίζει τη γλωσσική αρμονία που θα βασιλεύει πιά στον έλλη-νισμό.

»Εύχομαι ή μέρα αυτή να μην άργήσει».

Αυτή ή ημέρα άργεί, μα θέλω να πιστεύω πως δεν μπορεί να μην έρθει κάποτε.

K. ΚΑΡΘΑΙΟΣ

ΛΙΓΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΒΙΟΛΕΤΤΕΣ

Αποθέτω κ' εγώ με βαθύτατη ευλάβεια, λίγες πολιτικές βιολέττες, πάνω στο πανελλήνιο κενοτάφι, που έστησε στη μνήμη του Ψυχάρη, ο σεβασμός, ή εκτίμηση, ή αγάπη και ή ευγνωμοσύνη της γενιάς μας. Τα νέα μας χρόνια τα είχε γεμίσει το όνομά του, ή ζωή του.

Το παράδειγμά του μάς έφτέρωνε. Ακατάβλητος αγωνιστής και οδηγητής θερμός, μάς έφώτισε το δρόμο του καθήκοντος. Μάς βοήθησε να γευτούμε τις όμορφιές που κρύβει μέσα της ή πίστη στον άγωνα.

Πέρασαν τα χρόνια. Τα αισθήματά μας για κείνον διατηρούν όλη τους τη δροσερότητα. Συχνά τον θυμόμαστε. Συχνά θυμόμαστε τους κεραυνούς και τους ήλιους

Πόλη, 18 Απριλίου 1954

του. Η Φυλή έχει πάντα ανάγκη από πιστούς και άκαταπόνητους αγωνιστές σε όλους της τομείς της ζωής της.

Μεταχειρίστηκε όλα τα μέσα που είχε στη διάθεσή του για να σπάσει τα δεσμά που έμπόδιζαν τη φυσική εξέλιξη του Νεοελληνικού λόγου και για να άνοίξει νέους δρόμους στην πνευματική δράση μας.

Κρίμα που δεν είναι πιά στη ζωή για να χαρεί την πλούσια και ρωμαλέα άνθιση της σημερινής μας λογοτεχνίας και για να καμαρώσει τους άξιους εργάτες της, που μάς γεμίζουν περηφάνεια. Το όνομα του Ψυχάρη θα μείνει στην Ιστορία των Νεοελληνικών Γραμμάτων κοντά σε τόσα άλλα φωτεινά όνόματα.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΑΛΚΟΥΣΗΣ